

Vznik kriminologije - »odkritje« kriminalnega zla v posamezniku

Aleš Završnik¹

Zgodnja kriminologija je našla svoj objekt preučevanja v zločincu, izhajala je iz pojmovanja, da se »problem« kriminalitete nahaja v posamezniku. V 18. in 19. stoletju se kljub razlikam v pojmovanju subjekta med obema velikima kriminološkima »šolama«, pojmovanju klasične kriminologije o svobodnem in racionalnem subjektu na eni in pojmovanju pozitivistične kriminologije o (biološki, psihološki ali družbeni) determiniranosti subjekta na drugi strani, razmišljanje o kriminaliteti osredotoči na izključno posameznika ali/in posameznikovo dejanje kot njegov odraz. Posameznik je tisti, ki se bodisi zato, ker se je svobodno in po premisleku o koristi in izgubi odločil za delinkventno ravnanje, bodisi zato, ker »ni mogel ravnati drugače«, znajde v središču »kriminološkega vprašanja«, v središču materije, o kateri postane v specifičnem zgodovinskem trenutku še posebej »vredno razmišljati«. Subjekt je v 18. in 19. stoletju postal izhodišče kriminološke in kazenskopravne znanosti, temeljni gradnik, iz katerega sta izšli obe znanosti in izoblikovali svojo doktrino, pojme, institute itd. Kriminologija se je od tega izhodišča zlasti v sredini 20. stoletja tudi oddaljila, na primer z radikalno kriminologijo, kljub temu pa od tega ideološko privlačnega izhodišča ni nikoli povsem odstopila. Prispevek obravnava zgodovinske okoliščine vznika kriminologije kot posebne znanstvene vednosti in njen »lov« za Zločincem kot virom kriminalnega zla, ki ga je kriminologija tudi (so)vzpostavila in ga vselej vzdrževala v dobri kondiciji.

Ključne besede: kriminologija, teorija, klasična kriminologija, subjekt, zgodovina kriminologije, pozitivistična kriminologija

UDK: 343.9

Uvod

Danes se ob »spopadu« med različnimi oblikami vednosti o vzrokih kriminalitete in o primernih odzivih nanjo, ob vračanju klasičnih pojmovanj o subjektu v mehanizme kazensko-pravnega sistema v ideologiji »prava in reda« (*law and order*) na eni in ob vračanju pozitivističnih pojmovanj subjekta v novi frenologiji, genokriminologiji in nevrokriminologiji na drugi strani, odraža temeljna konceptualna zamejitev razumevanja kriminalitete, ki je povezana s konstituiranjem (vzpostavitvijo) obeh znanosti na osnovnem gradniku liberalno-politične teorije – subjektu. Vprašanje, ki se zastavlja je, ali naj danes ob napredujoči nevroznanosti in njenem nevrološkem »zemljevidu možganov« na eni in napredujoči molekularni biologiji in njenemu veleprojektu izdelati svetovni »katalog genov« na drugi strani, znanostih, ki spreminjata »pogled« na »bistvo« subjekta in »bistvo« kriminalitetne politike, povsem zanema-

rimo škode, ki nastajajo ob normalnem delovanju različnih ekonomsko-političnih sistemov. Če so bile škode nacionalnih-socialističnih sistemov vsaj nekaj časa splošno priznane in so škode socialističnih sistemov postale politična legitimacija ali kar dokaz pravičnosti po-socialističnih sistemov, so škode kapitalističnega sistema zgodnjega (na Kitajskem in v Indiji) in poznega tipa (v državah zahodnega kulturnega kroga) še vedno zamegljene in ignorirane. Ali je kriminalnost »tam zunaj« v objektivno izmerljivi realnosti nekaj, kar lahko, tako kot je poskušala frenologija v 19. stoletju z meritvami lobanj, danes pa »nova frenologija« z bolj sofisticiranimi tehnikami »meritev« nanodelcev človeškega telesa (gena, nevrona), »preberemo« v telesu posameznika? Ali potem današnja definicija »kriminološkega problema« pomeni, da je ekološko pustošenje gospodarstev, slonečih na nizu »malih« odločitev »dobrih« ljudi, »normalizacijsko« vojskovanje, ekonomska »pomoč« in sistemsko onemogočanje celih slojev prebivalstva, etničnih skupin, narodov ali celin kazenskopravno zanemarljivo, zgolj politično vprašanje? Ali je kriminalni subjekt inherentna meja kriminološke in kazenskopravne znanosti?

Kljub napredku kazenskopravne in kriminološke znanosti od časa njunega »vznika« obe namreč ostajata vpeti v svoja modernistična izhodišča o subjektu kot viru kriminalnega »zla«. Kazensko pravo subjektu podeljuje pravice nasproti državi, člo-

¹ Aleš Završnik, univerzitetni diplomirani pravnik, mladi raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, Ljubljana; e-pošta: ales.zavrsnik@pf.uni-lj.si. Za prebiranje osnutkov tega prispevka se iskreno zahvaljujem prof. dr. Renati Salecl in prof. dr. Katji Šugman Stubbs. Nerodnosti, ki so kljub temu ostale v prispevku, gredo v celoti na moj rovaš in vam bralcem v opravičilo.

veškemu bitju podeljuje pravno subjektiviteto, ga vzpostavlja kot enakega (med enakimi), krepi nasproti premočni državi, a spregleduje številne razsežnosti njegove osebe in številne druge škode. Še vedno vztraja pri utemeljitvi, kakršno najdemo v Napoleonovem dekretu o kaznivosti spanja pod mostovi: da je pravičen, saj v enaki meri prepoveduje dejanja bogatim in revnim. Kriminologija po drugi strani prikazuje družbene neenakosti v mehanizmu kriminalizacije, a še ni uspela zavreči niti ene same pozitivistične teorije, paradigme ali šole, ki bi izpadla iz plejade raznovrstnih vednosti v kriminološkem diskurzu.² Ali potemtakem kaže res enostavno prepovedati določena kriminološka raziskovanja, ki bolj zavirajo kot pa omogočajo njen razvoj in zamegljujejo »bistvena« vprašanja? Najbrž ne. Sodobni »spopadi« med različnimi oblikami vednosti o vzrokih kriminalitete in o primernih odzivih nanjo, pa še danes odražajo temeljne lastnosti celotnega modernizacijskega procesa, njegovega osvobajajočega in (pogosto spregledanega) tudi zatirajočega potenciala, ki se kaže tudi v razumevanju in »spopadanju« sodobnih »zahodnih« kazensko-pravnih sistemov s škodnimi dejanji in varovanju »minimuma morale« v družbi.

V tem smislu razumemo pomen kritičnih kriminoloških poskusov preboja pojmovanja kriminalitete, osredotočene na posameznika. Na primer Lea³ podobno opozarja, da kriminaliteto danes (še vedno) raje razumemo kot individualno dejanje in ne kot nenehen institucionalen in družbeni proces. Opozarja, da je pogosto samoumevno dojemanje zločina kot zgolj individualne epizode in preloma in sicer nepretrganem harmoničnem procesu, popreproščeno. To, kar se nam kaže kot samoumevna domneva, tj. da je kriminaliteta pretežno individualen posameznikov odgovor, postavljajo na laž tudi starejše predmoderne oblike nadzorovanja kriminalitete, kot so etnično vojskovanje, rodbinski spori, krvno maščevanje (vendeta) itd. Vse te nam prikazujejo bistveno moderno naravo procesa kriminalizacije in njegove povezave s pojmom svobodnega posameznika in abstraktne pravne osebe.

Danes je zato v prvi vrsti nujna zgodovinsko ozaveščena kriminologija, ki bi osvetlila menjajoče se razmerje med

kriminaliteto in drugimi družbeno-ekonomskimi procesi in zgodovinske pogoje vznika kriminologije in modernega kazenskega prava. Vznika, ki je bil mogoč v specifičnem zgodovinskem kontekstu, in je hkrati sicer tudi omogočil njun nastanek. »Spopade« med različnimi pogledi na kriminaliteto in odzivanjem nanjo, med kriminologijo in kazenskim pravom je zato danes potrebno opazovati v luči zgodovinskih okoliščin, v katerih sta ti vedni nastali, obljub, ki sta jih ob svojem nastanku podali, in ciljev, ki sta jih zasledovali v procesu zgodnje modernizacije držav zahodnega kulturnega kroga.

Kaj je »subjekt«?

Teza, da sta se kriminologija in kazensko pravo zasnovala na (specifičnem) pojmovanju subjekta in je torej »vznik« subjekta v razsvetljenstvu šele omogočil njuno oblikovanje, hkrati pa postavil njune notranje meje (zaprečenost), zahteva predhodno odgovor na vprašanje: kaj sploh je »subjekt«?

Nietzsche, ki se na splošno zavzema za absoluten dvom v vse podedovane pojme in vse filozofske kategorije imenuje »pedsodki metafizikov«,⁴ pravi, da »"subjekt" ni nič danega, temveč nekaj pripesnjenegega, podtaknjenegega.«⁵ Po njegovem mnenju gre pri razmišljanju (vključno z razmišljanjem o subjektu) za postopanje z miselnimi kategorijami, ki ne referirajo na neko objektivno danost. Na podlagi navedenega naj v znanosti zato vidimo zgolj čim večje počlovečenje reči, saj se, s tem ko jih opisujemo, učimo natančneje opisovati sami sebe.

Nietzschejev človek potemtakem ni človek, ki bi bil nekakšna *aeterna veritas*.⁶ Vse, kar je o njem mogoče reči, ni v bistvu nič več kot pričevanje o človeku nekega zelo omejenega obdobja. Podoba »večnega subjekta« je po njegovem mnenju nastala predvsem pod vplivom nekaterih religij in nekaterih političnih dogodkov, torej krščanstva in francoske revolucije oziroma idej razsvetljenstva, ki jih ta »pooseblja«. Subjekt je zanj družbeno izoblikovana entiteta, točka za uresničevanje teženj po moči (kar je natančneje kasneje razvil Foucault v analizi disciplinske oblasti), družbeni konstrukt oziroma svoja svetovnozgodovinska mogočnost. Takole pravi:

»Subjekt: to je terminologija naše vere v *enost* med vsemi različnimi momenti najvišjega občutka realitete: to vero razumemo kot učinek nekega vzroka – tako zelo verjamemo v svojo vero, da si zaradi nje zamišljamo »resnico«, »dejanskost«, nasploh »substancialnost«, – »Subjekt« je fikcija, kakor da so številna *enaka* stanja v nas učinek enega substrata: pa smo *mi* najprej *ustvarili* »enakost« teh stanj; nji-

² Tudi na primer Walklate, ki arzenal kriminoloških teorij deli v tri skupine, v teorije, ki se osredotočajo na obnašanje zločincev, uvršča zgolj klasično in pozitivistično kriminologijo. Kriminološke teorije Walklate združuje v naslednje sklope: (1) teorije, ki se osredotočajo na obnašanje zločincev, (2) teorije, ki se osredotočajo na kriminalnost (obnašanja) in (3) teorije, ki se osredotočajo na kriminalnost držav. V okviru druge skupine obravnava teorije družbene dezorganizacije, teorije pritiska (*strain theory*) in teorije etiketiranja, v tretji skupini pa združuje t.i. »radikalne« kriminologije: marksistično teorijo, »novo kriminologijo« in kritično kriminologijo, kamor sodi še levi realizem, feministična kriminologija. Walklate, 1998, *passim*.

³ Lea 2002: 2.

⁴ Nietzsche, 1988.

⁵ Nietzsche 1991: 281.

⁶ Glej Nietzsche 2005: 22.

hovo izenačevanje in prirejanje je dejansko stanje, ne enakost (- to je treba kar zanikati -).⁷

V skladu s tovrstnim pojmovanjem subjekta, ki je zgolj nekaj »pripesnjene in podtaknjene«, Nietzsche »dekonstruira« tudi pojem zločinca in kazenske odgovornosti. Tako meni, da je »... hudodelec pač človek, ki tvega življenje, čast, svobodo – človek poguma.«⁸ Najslabše pri obravnavi zločinca je zato po njegovem mnenju dejstvo, da človekovo vrednost v celoti presojamo samo po posameznem dejanju:

»Če kdo med nami nima na vesti hudodelstva, na primer umora – kaj je vzrok? Da je manjkalo le nekaj ugodnih okoliščin. In če bi ga bili zgrešili, kaj bi to pomenilo za našo vrednost? Pravzaprav bi nas zaničevali, če nam ne bi prisojali moči v takih in takih okoliščinah ubiti človeka.«⁹

Natanko tako kot Nietzsche tudi Hegel pokaže na redukcionično razumevanje procesa kriminalizacije in našega pojmovanja zločinca. V eseju *Kdo misli abstraktno?* zdravorazumsko pojmovanje abstraktnega in konkretnega obrne in meni, da je ravno mišljenje, ki v subjektu, ki je storil nek zločin, prepozna zgolj zločinca, popolnoma abstraktno mišljenje. Z njegovimi besedami:

»Morilca privedejo na mesto usmrtnice. Za navadno ljudstvo ni nič drugega kot morilec. Ženske morda pripomnijo, da je močan, lep, zanimiv možki. Ljudstvu se zdi to gromozansko strašno: Kaj? Morilec, da je lep? Kako lahko sploh kdo tako nespodobno razmišlja in ima morilca za lepega; ni dvoma, vi sami niste najbrž prav nič boljši! To je moralna izprijenost, ki vlada med zgornjimi razredi, bi dodal kaplan ... Kdor pozna ljudi, sledi razvoju zločinske duše: najde v njegovi preteklosti, v njegovi vzgoji slaba medsebojna razmerja med očetom in materjo, nekaj neizmerne strogosti, potem ko je to živo bitje povzročilo manjšo krivico in postalo nastrojeno zoper družbeni red... in naposled ni moglo preživeti drugače kot skozi izvrševanje zločinov. Nekateri bodo ob takih besedah porekli: saj želi oprostiti ta umor! ... To je abstraktno mišljenje: videti v umoru zgolj abstraktno dejstvo, da je oseba zločinec, in s tem enostavnim dejstvom uničiti vsa druga njegova bistva.«¹⁰

Konkretna realnost je torej za Hegla nekaj, k čemer pridemo šele na koncu mišljenjskega procesa, in ne nekaj, iz česar izhajamo, nekaj, kar bi nam enostavno bilo dano »tam zunaj« na razpolago. Do konkretne realnosti po Heglu nimamo neposrednega dostopa in zato z mišljenjskim procesom ne izpeljemo nekih abstraktnih zakonitosti iz realnosti.

V tem pojmovanju neposredne nedostopnosti realnosti se Heglovo pojmovanje ujema z Lacanovo psihoanalitično teorijo. Lacan pa podobno kot Nietzsche (in drugače od Hegla) povsem odpravi možnost, da lahko pridemo do »realnosti«.¹¹ Po Lacanu nam realnost sama po sebi tudi na koncu mišljenjskega procesa ni nikoli dostopna. Subjekt je rojen v jezikovno, kulturno-simbolno realnost in mu zato objektivna realnost, ki bi mu bila dostopna mimo te simbolno posredovane realnosti, ni nikoli dostopna. Tovrstno Lacanovo pojmovanje je potrebno razumeti v njegovem pojmovanju treh redov, imaginarnega, realnega in simbolnega reda (formula IRS). Odnos med realnim in simbolnim, ki je na tem mestu ključen, Lacan razume tako, da realno predstavlja nesimboliziran del, nekaj, kar za vedno uhaja integraciji v simbolni register, a je hkrati nekaj, kar simbolnemu vedno predhodi in ki ga sploh omogoča (konstituira). Naveden odnos lahko zato razumemo tudi tako, da subjekt, ki je rojen v neko simbolno kulturno mrežo, nima dostopa do objektivne stvarnosti, realnosti, ki mu ne bi bila že posredovana v redu tega simbolnega, tj. realnosti, ki ne bi bila že »kontaminirana« z jezikom, kulturo, običaji, institucijami itd. Zunaj te simbolne realnosti pravzaprav subjekt sploh preneha biti subjekt, (p)ostane manj (žival) ali več (bog) kot subjekt. Šele v simbolnem redu se lahko subjekt preko »pogleda« drugih samoreflektira in na ta način vzpostavi temeljno distanco do samega sebe. Podobno je potrebno razumeti tudi zločin. Ta ni objektivno (»ontološko«) dejstvo, temveč »zgolj« del kulturno-simbolne matrice. Ne subjekt in ne zločin torej nista nekaj, kar bi bilo mogoče pregledovati zunaj simbolnega reda pravil, običajev, institucij. Pojem zločina je rezultat tega, kar bi Habermas¹² našel v »komunikativnem delovanju«, v interakciji in komunikaciji, ki ustvarjata med družbenimi subjekti situacijo *sui generis*, ki je nujni pogoj normativne resnice.

Kriminologija je torej petrificirala razsvetljenski pojem subjekta in hkrati v njem »odkrila« problem kriminalitete. Natanko na to se nanaša tudi Foucaultev pojem »individualizacije«. Glavne arhitekturne značilnosti zapora, z osnovnimi organizacijskimi enotami v obliki ločenih zaporniških celic, v katerih se je nahajal posamičen zapornik, tovrstna zaporska organizacija je »potem, ko je bila enkrat ustanovljena, učinkovala na način percipiranja posamičnega zapornika«.¹³ Kriminologija je »našla« svoj predmet raziskovanja, ki je bil na nek način »že tam«, v zaporu, v celici, na voljo opazovanju in znanstvenem preučevanju. Ta nov način »pogleda« na obsojenca kot na osamljeno monado, opazovano in obravnavano individualno, je prevzela in nadalje reproducirala kriminologija. V tem smislu se je kriminologija umestila v družbeni proces discipliniranja na novo

⁷ Nietzsche 1991: 283.

⁸ Nietzsche 1991: 413.

⁹ Nietzsche 1991: 414.

¹⁰ Hegel 1965 (orig. 1817): 116–117 (Prevedel A. Z.).

¹¹ Fink, 1995, *passim*.

¹² Habermas 2005: 127.

¹³ Glej Garland 1985: 115.

nastajajoče moderne države. Z »odkritjem« vira kriminalitete v posamezniku je kriminologija ponudila tudi znanstvene razlage zanj in rešitve za odpravo njegove kriminalnosti, namenjene penološki praksi. Vlogo družbenega inženiringa nastajajoče moderne države, ki je sovpadla z novim pogledom na kulturo, naravo, družbo itd., je na področju družbene deviantnosti prevzela kriminologija. Posameznik sicer osvobojen tradicionalnih spon predmoderne družbe, je postal predmet preučevanja zgodnje kriminologije in deležen njene »pomoči« v penalni praksi.

Z namenom osvetlitve okoliščin vznika kriminologije bom v nadaljevanju poskušal odgovoriti na naslednja vprašanja: čemu so v določeni fazi zgodovinskega razvoja zahodne družbe renesančni misleci od Spinoze in Descartesa, Voltaira, Montesquieuja, Benthama »pripesnili« pojem subjekta? O čem nam priča ta »predsodek metafizikov«? Kako je ta nov gradnik družbeno-politične ureditve pripomogel k prevladi liberalne politične teorije in moralne filozofije razsvetljenskih filozofov na področju »upravljanja« z deviantnostjo?

Prehod iz predmoderne v moderno

Predmoderni osebnostni ideali

Za predmoderno družbo je bila značilna razdelitev v zaprte razrede, ki naj bi bili kar se da »vsak pri svojem«. Porazdeljenost na stanove je pomenila, da družbeni razredi niso veliko komunicirali, kar je med njimi ustvarjalo razdaljo, tj. fizično razdaljo in duhovno ločenost. Kolikor pa je delovanje družbe in gospodarstva zahtevalo zblíževanje, pa so bili stiki strogo ritualizirani in nadzorovani, ustvarjena duhovna ločenost in poudarjanje kulturnih nasprotij med skupinami pa je preprečila njihovo kulturno osmozo.

Opisano družbeno stanje predmoderne se je odrazilo tudi v tem družbenem stanju ustrežajočih psihičnih strukturah.¹⁴ Ideal osebne rasti je v takšnih okoliščinah predstavljal ideal, lasten družbenemu razredu, ki mu je posameznik pripadal. Posameznik se naj zato ne bi približeval osebnostnim idealom drugih, »višjih« družbenih skupin, temveč naj bi zasledoval zgolj cilje lastne družbene skupine. Samouresničevanje posameznika je bilo sicer prisotno, vendar omejeno na približevanje modelu lastnega razreda, ne pa univerzalnemu modelu subjekta, h kateremu naj bi se približevali vsi. Razrede se je na ta način držalo narazen, vse »oblike življenja«¹⁵ so sobivale. Družbeni status,

posameznikovo mesto in funkcije so bile na ta način povsem določene s tradicijo, posameznik je bil podrejen tradicionalnim interesom skupine, v kateri ni bila zaželeno lastna iniciativnost in spontana aktivnost. Pričakovana občutja posameznikov so bila občutja pobožnosti, pietete in spoštovanje tradicije. Subjekt naj bi vedno ravnal tako, »kot je prav«, »pravilno«, pričakovano, za razliko od modernega pričakovanja po samoiniciativnem, kreativnem, »učinkovitem« in »uspešnem« vedenju.

Znaki razpadanja fevdalnega družbenega reda se začno že v 15. stoletju. Zаметke idej humanizma, to, da naj človekova svoboda, človekov razum in svobodna volja postanejo merilo družbene organiziranosti, ki so bile vpotegnene v duhovno vodstvo preporoda, tj. meščanstva (Italija) oziroma plemstva (Francija), lahko tako najdemo že pri Michel de Montaigneju (1533–1592). Ta je tako na primer v svojem skepticizmu našel rešitev v razumu, kljub temu da mu je še postavljaj jasne omejitve. Človeški razum je zanj še nesposoben dokopati se do absolutne resnice, dokopati pa se je zmožen do delnih resnic o sebi in o svetu.¹⁶ Že v Montaignejevih esejih najdemo osredotočanje na posameznika, avtoritativna morala srednjeveške oblasti že kaže razpoke, nadomešča se z moralo, ki jo človek sprejme po svobodni presoji in kot izraz človeške modrosti. O subjektu Montaigne pravi nekaj, kar bomo lahko kasneje prepoznali pri absolutno skeptičnem Nietzscheju:

»V resnici, človek je za čudo ničev, izpremenljivo in nezanesljivo bitje. Teško je izreči o njem trajno in nespremenljivo sodbo.«¹⁷

V Montaignejevih esejih najdemo tudi humanistične razmisleke o kaznovanju. V eseju *O krutosti* tako razglablja o krutosti, ki prihaja na dan ob kaznovanju: »Kar mene zadeva, se mi zdi celo v sodstvu vse, kar presega smrt samo, zgolj krutost ...«. V današnjem jeziku bi to razumeli kot nasprotovanje torturi v kazenskem postopku in nasprotovanje krutim modalitetam v izvršitvi smrtnih obsodb, ki ni imela za cilj »le« smrt posameznika. Kljub tedanji neproblematičnosti smrtnih kazni se torej Montaigne zavzema za zmanjševanje trpljenja, povezanega z reakcijo na kriminaliteto, in tudi o smrtni kazni meni, da: »(n)iti smrtnih obsodb, pa naj bodo še tako pravične, ne morem mirne duše gledati.« V skladu s tem notranjim občutjem zato predlaga:

»naj bi se ti primeri strogosti [mučenja telesa; dodal A.Z.], ki naj bi bili ljudstvu v opozorilo, izvajali nad mrtvimi trupli zločincev, zakaj ko bi ljudstvo videlo, da se jim odreka pokop, ko bo videlo, kako jih cmarijo in četverijo, ga bo to ganilo prav tako kakor muke, ki jih morajo trpeti živi.«¹⁸

¹⁴ V smislu kot interakcijo družbenega in psihičnega, ki nista nikoli zares ločena, razume Elias v teoriji civiliziranja. Glej Elias, 2000–2001.

¹⁵ Bauman, 2003 (orig. 1992).

¹⁶ Stopar 1960: 137–147.

¹⁷ Montaigne 1960: 8.

¹⁸ Montaigne 1960: 128.

Ustreznico tega Montaignejevega razlogovanja lahko najdemo v kasnejši Benthamovi klasični utilitaristični tezi, naj bodo kazni ravno toliko ostre, da povzročijo »kalkulirajočemu posamezniku« zgolj malce več škode, kot bi jo ta utegnil pridobiti s storitvijo kaznivega dejanja. Da torej ni nobenega razloga, kot je ponazarjal svoje teze Bentham, da v primeru, ko obešanje posameznikovega portreta učinkuje enako preventivno kot obešanje posameznika, obesimo zgolj posameznikov portret.

Renesansa in njen ideološki odraz, humanizem (lat. *humanum* človeško), razsvetljenstvo in racionalizem so podvrgli kritiki mislečega razuma dotedanje pojmovanje narave, družbe, države, religije in človeka. Ideološke osnove starega reda, dogmatični pogled na svet, osnovan na avtoriteti Cerkev, se začne umikati novemu redu, osnovanemu na razumski in izkustveni kritični presoji. Lokalno upravljane oblike življenja so bile predstavljene kot kulturno nazadnjaške, iracionalne, prežete s strastjo in vraževerjem. Vse to so bile stopnje, ki jih je bilo treba preseči na poti k univerzalističnim »resničnim« oblikam življenja, kot so ga začele predstavljati vladajoče elite. Glavni argument, ki se je pojavil na tej poti, pa je bil argument človeka – vse te oblike naj ne bi bile zares človeške. Raznolikost življenjskih oblik je bila percipirana kot prehodna faza na poti k univerzalni humanosti. Humanistični ideal je bil »pravilno« razumevanje človeške narave, zaščita človekovih »naravnih« pravic in človekovih potreb. Kakšno pa naj bi bilo to »pravilno« razumevanje »človekove narave«?

»Cogito, ergo sum«

Zasluge za »rojstvo subjekta« na prehodu iz predmoderne v moderno danes v velik meri pripisujemo Descartesu (1596–1650).¹⁹ Descartes je matematične metode razširil na vsa področja človekove vednosti in pričel z univerzalnim dvomom. Ker naj ne bi bilo mogoče dvomiti zgolj o eni zadevi – o dvomu – je iz tega izvedel, da obstaja potemtakem tudi tisti, ki dvomi (*Cogito, ergo sum*). Izhajajoč iz te gotovosti je Descartes priznal realnost fizičnega sveta, ki ga je pojmoval kot mehanskega in popolnoma ločenega od razuma. Edina povezava med fizičnim svetom in razumom (ali tudi človeškim duhom) pa je bila po njegovem mnenju še vedno mogoča zgolj s posredovanjem boga. Tako je Descartes formuliral filozofski dualizem, ločitev razuma (človeškega duha) in materije.²⁰

¹⁹ Descartes, 1996.

²⁰ Nasprotno dualistični Descartesovi filozofski tradiciji je Thomas Hobbes sprožil »materialistično« razmišljanje, po katerem je razum (in človekov duh) zgolj posebno fizično stanje. Duševni dogodki in telesno gibanje so v vzajemnem vzročnem odnosu, saj lahko telesno spremembe sprožajo le druge telesne spremembe, kar pomeni, da so tudi duševni dogodki telesni.

Z vzpostavitev koga kot misleče substance je liberalno-politična teorija oblikovala pojmovanje družbe kot sestavljene iz ločenih individuumov, avtonomnih posameznikov. »Kartezijanski subjekt« je postal osnova modernega pojmovanja človekovih pravic. Ta abstrakten in univerzalen posameznik je postal v času napredujočega kapitalizma orožje novih razrednih slojev in temelj liberalne politične koncepcije družbene organizacije, ki dojemata ljudi ločene drug od drugega. Meja med posamezniki odtlej ni bila več zgolj fizična, temveč epistemološka in moralna.

»Razsvetlitveni« projekt in subjekt

Razsvetljenski projekt je bil preveriti, postavljati pod vprašaj, zbirati informacije in ocenjevati racionalno. Čeprav logično »razoniranje« takrat ni bilo nekaj novega, je bilo povsem novo to, da je bila zmožnost kritičnega preverjanja pojmovana prvič v zgodovini kot nekaj inherentno humanega, kot del človeka.²¹ Ta prelom ponazarja Kantov vzklik v eseju, objavljenem leta 1784, *Kaj je razsvetljenstvo?*:

»Drzni si vedeti! Imej pogum uporabiti svoj lasten razum!«²²

In Kant nadaljuje, naj nikar ne zaupamo našemu spovedniku, našim staršem, naj ne zaupamo tradiciji, pridobljenim mnenjem, temveč naj izkoriščamo lastne sposobnosti in postavimo pod vprašaj vse, v kar smo bili naučeni verjeti. Kar smo prejeli iz preteklosti, tradicije ali od avtoritete, je nepreverjeno in najbrž napačno.

Kant je subjekt pojmoval kot prazno formo apercepcije, ki nima lastne pozitivne ontološke konsistentnosti, kar je odprlo možnosti raznovrstnih refleksij. Tak subjekt za oblikovanje lastne identitete nujno rabi drug subjekt. S tem je Kant postavil temelj intersubjektivnosti, ki je omogočila premestitev teze o ločenosti posameznikov. Kantovski prazen subjekt je postal temelj za vzpostavitev demokracije kot formalne vezi abstraktnih subjektov in temelj človekovih pravic, katerih nosilec je prazen subjekt koga.²³ To čisto, prazno mesto in ideja subjekta je omogočila skupni imenovalec univerzalnega državljana, imenovalec, ki zanemara vse antropološke in kulturne razlike in vzpostavi nosilca pravic in obveznosti.

Neustreznost družbene strukturiranosti predmoderne družbe, ki se je odražala v sistemu kazenskega nadzorstvenega sistema z odločitvami v korist privilegiranih družbenih skupin, krutostjo kazenskega postopka, krutimi kaznimi in popolno

²¹ Valverde 2006: 2.

²² Kant 1995: 141–145.

²³ Salecl 1993: 80.

nepredvidljivostjo, je povzročila spremembe v družbeni zavesti, ki so se počasi odrazile tudi v kazenskem sistemu. Slednje je inkorporiralo spremenjeno pojmovanje subjekta in subjektivnosti, nove koncepcije o človeku in liberalno-politično mitologijo (na primer teorijo o družbeni pogodbi), zasnovano na tem univerzalnem, praznem in formalnem gradniku nove ureditve. Ta prenos novih pojmovanj o subjektu v delovanje kazenskopravnega sistema pa se je »zgodil« v manjši meri neposredno, na primer s sicer neverjetno recepcijo idej iz Beccarijeve knjižice *O zločinih in kaznih* (l. 1764),²⁴ temveč bolj posredno, preko prepričanj in vrednot nosilcev kazenskopravne oblasti. Kot opozarja Wiener²⁵ v analizi pravnega merila »racionalnega človeka« v viktorijanski Angliji, je bilo to merilo hkrati »pravno« in »empirično«. Samo-referenčni, vase zaprt sistem prava se je soočil z bolj odprtim svetom razmišljanj o človekovi naravi. »Klasična« kriminologija se je vzpostavila na pojmovanju človekove »narave«, ki naj bi bila pri vseh ljudeh enaka. »Znanstvena« kriminologija pa je to človeško »podobnost« zamenjala s človeško raznolikostjo, uniformnost z individualnostjo.

Tranzicija vladanja in »tehnologije sebstva«

Tranzicija v moderno in vznik modernega pojmovanja subjekta sta močno povezana s tranzicijo vladanja. Od monarhične suverenosti, ki vlada posameznim stanovom, ki sami skrbijo za lastne osebne ideale, pride do prehoda k vladanju prebivalstvu kot cilju državnih intervencij (družbenega inženiringa). Vznik moderne subjektivnosti v 18. stoletju je zato potrebno opazovati v luči sprememb v delovanju oblasti, ki se kaže v oblastni regulaciji rojstev, evgeničnih programih, »vzreji« primernih posameznikov z zagotavljanjem čistoče, zdravstvenega varstva, obveznega šolstva itd., procesov, ki jih je Foucault poimenoval s konceptom biopolitike. Ta tranzicija vladanja se kaže v obliki²⁶ (1) upadanja monarhove moči, ki jo spodnaša vladavina prava kot center politične organiziranosti družbe in ki ustreza nastajajočemu meščanskemu razredu, (2) razvoja disciplinskih institucij moderne države (t.i. »totalnih« institucij, kot so zaporji, vojašnice, šole, tovarne, azili, bolnišnice)²⁷ in v obliki (3) sprememb vladanja skozi disciplinizacijo

posameznika s poudarki na samonadzorovanju. Spremembe v »tehnologijah moči«, ki določajo vedenje posameznikov in jih podrejajo določeni dominaciji, sovpadajo s krepitvijo »tehnologij sebstva«: posameznik odtlej s svojimi sredstvi in s pomočjo socialne države izvaja določene učinke na lastnem telesu, duši, mislih, vedenju in načinu bivanja, da bi spremenil samega sebe, z namenom dokopati se do določenega stanja sreče, čistosti, modrosti, popolnosti ali nesmrtnosti.²⁸

Prikaz geneze ideje subjekta, ki se je v razsvetljenstvu pričela udejanjati skozi številne oblastne mehanizme, ne odraža le spremembe oblasti, temveč kaže na pomen ekonomsko-političnih družbenih razmer, na katere opozarja marksistična filozofija (in kriminologija). Razmere, povezane z zgodnjim kapitalizmom, tj. potrebe po mobilni delovni sili, odpravi na zemljišče vezanih oblasti, živahnejša blagovna menjava, nov meščanski razred itd., so bile tiste, ki so pomembno prispevale k »ustoličenju« subjekta. Detradicionalizacijo in podelitev temeljnih človekovih pravic in svoboščin, ki se kažejo kot moralno-etična razsvetlitev, so generirale zelo konkretne (amoralne) ekonomsko-politične potrebe družbe. In te so pomembno zaznamovale razvoj kriminologije in kazenskega prava in njuno razumevanje zločina kot zgolj »individualnega odgovora«. Kljub temu da se je kriminologija od sredine prejšnjega stoletja sicer v nekaterih smereh uspela izogniti pastem »znanstvene antropologije«, je njena zasnovanost in zasnovanost modernega kazenskega prava na ekonomsko-političnem sistemu moderne kapitalistične regulatorne države, osredotočene na posameznika, onemogočila spoprijem s kriminaliteto kot sistemskim, institucionalnim in družbenim procesom. Kot kaže, se od teorije etiketiranja, simboličnega interakcionizma, mentalistov in kritične družbene teorije kazenskopravnega sistema in celotna kriminologija nista naučila prav veliko.

Vznik kriminološke znanosti

Kaj je znanost?

Dileme o tem, kateri dogodek v času modernizacije držav zahodnega kulturnega kroga naj štejejo za »rojstvo« kriminologije oziroma njeno »utemeljitveno besedilo« in katerega avtorja za »očeta« kriminološke znanosti, so številne, njihova raznolikost pa v veliki meri posledica razhajanj posameznih piscev o pojmovanju znanosti nasploh in kriminologije še posebej. Po Thomasu Kuhnu²⁹ je »normalna« znanost tista znanost, ki je dosegla soglasje o predmetu in metodi raziskovanja, a kriminološko področje je sestavljeno iz več »nor-

²⁴ Po francoski revoluciji so bile Beccarijeve ideje vodilo Francoskega kazenskega zakonika iz leta 1791, v Rusiji je carica Katarina II. sklicala komisijo za pripravo novega zakonika in izdala navodila, naj se Beccarijeve ideje prelijejo v zakonik. Pruski kralj Friedrich je svoje vladanje namenil reviziji kazenskih zakonov v skladu z Beccarijevimi načeli, v Avstro-Ogrskem cesarstvu je pod cesarjem Jožefom II. leta 1787 izšel nov kazenski zakonik, ki je prvi zakonik, ki je odpravil smrtno kazen. Glej Renneville 2006: 30.

²⁵ Wiener 2006: 45.

²⁶ Po Lea, 2002.

²⁷ Nanje opozarja Foucault ob analizi prehoda nadzorovalne v disciplinsko družbo. Glej Foucault, 2004.

²⁸ Po Foucault 2004 (orig. 1988): 109.

²⁹ Kuhn, 1996.

malnih« znanosti, od psihiatrije, antropologije, statistike do kazenskega prava. Lahko pa na zgodovino znanosti gledamo kot na genealogijo idej, pri čemer je potem »kriminološko« polje obstajalo že precej pred 19. stoletjem. Na začetek kriminologije lahko gledamo tudi tako, da se vprašamo, kdaj je bil problem delinkventnosti obravnavan v obliki »difuzne vednosti« in »problematične pozicije«, kar nas privede v 18. stoletje. Lahko pa se tudi vprašamo, kdaj je bilo »kriminološko vprašanje« nekaj, o čemer je bilo v nekem zgodovinskem trenutku »vredno razmišljati« (Claude Lévi-Straus).³⁰

Mit o »rojstvu« kriminologije

Običajna »zgodba« o kriminološki »(stran)poti« je precej premočrna in jasna. Kriminologija se vzpostavi kot veda konsektivno z dvema »šolama«, ki imata lastne »ustanovitvene očete« in »utemeljitvena besedila«. »Klasična kriminologija«, katere »oče« je Cesare Beccaria s knjižico O zločinih in kaznih (*Dei delitti e delle pene* iz leta 1764), napreduje v »pozitivistično kriminologijo«, katere »rojstvo« lociramo k Cesare Lombrosovemu Prestopniškemu človeku (*L'Uomo Delinquente* iz leta 1876). Pri tem iz prikazov zgodovine kriminologije ne izhaja, ali je ta prehod iz klasične v pozitivistično kriminologijo pomenil hkrati zavrženje naukov »klasične šole« ali morda prepustitve naukov kazenskemu pravu, ki je ostalo na njenih predpostavkah o svobodni volji racionalnega posameznika, medtem ko je razvoj družboslovnih znanosti in pozitivistične kriminologije strmo odbrzel naprej. Kakorkoli že, na tem mestu se »zgodba« nadaljuje s tem, da se je pozitivistična kriminologija v Italiji pod vplivom Lombrosovih naukov o atavističnem kriminalnem tipu umerila na biološke dejavnike (*Scuola Positiva*), v Franciji naj bi prevladala sociološko usmerjena pozitivistična kriminologija in v Angliji pragmatična (*common sense*) induktivna kriminologija.

Ta konceptualizacija je že zaradi jasnosti izjemno privlačna. Kljub temu pa opisana »zgodba« zakriva raznolikost kriminološkega diskurza, (znanstvenih) smeri, iz katerih so prihajali posamezni »kriminologi«, njihovih vezeh s penološko oblastjo, ki naj bi ji (po nekaterih mnenjih)³¹ kriminologija služila, še posebej pa ideološko privlačnost na subjekt osredotočene nove kriminološke znanosti. Ta pripoved o kriminologiji je zato problematična in nezadostna. To, kar danes imenujemo »klasična kriminologija«, je bil bolj kot metodološko izdelani znanstveni pristop z določenim predmetom preučevanja,

politični program nove liberalno-filozofske tradicije na področju kazenske oblasti. Sylvester³² na primer prepričljivo meni, da v teh prvih razpravljanih kriminaliteta in odziv nanjo nista bila v središču pozornosti posameznih avtorjev in da zato ni šlo za »šolo« v tradicionalnem smislu. V ospredju je bil cilj zagotoviti prevlado določenih družbenih vrednot, ki jih je naplavila filozofija racionalizma. Šlo naj bi torej v pretežni meri za uveljavljanje vrednostne in idejne podlage, ki je šele kasneje privedla do znanstvene metodologije na novo nastajajoče znanosti. Ta filozofska podlaga je sicer izredno pomembna, saj je postala implicitno domnevana, nekaj, na čemer je gradila kasnejša kazenskoppravna znanost, »kriminalna antropologija« pa je s kritiko te znanosti (a ob ohranjanju prave enake metodološke osredotočenosti na zločinca) gradila svojo znanstveno »agendo«. A hkrati je problematično, da bi idejno-filozofska izhodišča poimenovali kot »znanost«. Kakšno pa bi potem bilo bolj primerno razumevanje kriminološke znanosti? Od odgovora na to vprašanje je namreč odvisen položaj kriminologije v odnosu do kazenskega prava, razmerje do penološke oblasti in nasploh njena legitimnost, da o kriminaliteti kot izredno vrednostno nabitim pojavu izreka poslednje resnice.

Kaj je kriminologija?

V najširšem smislu lahko kriminologijo razumemo kot »kriminološki diskurz«, nekateri avtorji pa govorijo kar o razpršeni »kriminološki vednosti«.³³ Vanjo prištevajo vse od medicinskih in psihiatričnih prizadevanj razumeti zločinca in ugotavljanja njegove sposobnosti za delo v okviru zaporov, novinarskega poročanja o kriminaliteti in zločincih, reprezentacij, vsebovanih v psihološko orientiranih literarnih delih, pojmovanja posameznih akterjev kazenskoppravnega sistema, kot izhajajo iz policijskih poročil, zaporskih statistik in tudi pravna besedila. Večina avtorjev se danes zavzema za ožje pojmovanje kriminologije, po katerem je kriminologija kot znanstvena disciplina nastala šele s prvimi, na zločine in zločince osredotočenimi poskusi sistematičnega preučevanja, in kriminološka vednost ni bila bolj ali manj obstransko zanimanje posameznega avtorja. Šele ko iskanje vzrokov kriminalitete in njenih pojavnih oblik, izdelava strategij in metod družbene reakcije nanjo in načinov obravnave zločincev postanejo primarni objekt preučevanja, naj bi kriminologija nastala kot znanost. V ožjem smislu tako na primer Renneville³⁴ loči tri možne mejnike kriminološke znanosti:

³⁰ Glej še Debuyss, C.; Digneffe, F.; Labadie, J.M.; Pires, A. P. (1995). *Histoire des savoirs sur le crime et la peine*, vol. 1: Des savoirs diffus à la notion de criminel-né. Brussels, str. 100–101. Renneville 2006: 28 in nasl.

³¹ Glej na primer Garland, 1985.

³² Sylvester, S. F. Jr., ed. 1972: 2.

³³ Glejte Becker, P.; Wetzell R. F.; ed. 2006: 4.

³⁴ Renneville 2006: 27.

(1) Pravno osredotočanje na storilca v 2. polovici 18. stoletja v t.i. »klasični šoli«. Ta mejnik je obravnavan v večini učbeniških prikazov zgodovine kriminologije kot »vznik« kriminološke znanosti, ki pa je, kot omenjeno, precej problematičen.

(2) Drugi možni mejnik znanstvene kriminologije zato nekateri pripisujejo prvim statističnim analizam Guerryja in Quételeta v prvi tretjini 19. stoletja. Zločin naj bi takrat postal cilj raziskovanja in statističen podatek, zmožen analize in objektivnega preverjanja, tj. »znanstvene« obdelave, ki ga je ponujala porajajoča se statistična znanost, na čigar metode se je zgodnja kriminologija naslonila.³⁵

(3) Večina avtorjev pa danes začetke kriminologije locira v zadnjo tretjino 19. stoletja s triumfom italijanske »pozitivistične šole« (Lombroso, Ferri, Garfalo), ko je prišlo do zasukov v objektu preučevanja od zločina k zločincu, in v metodi, ki je prešla od pravnega razlogovanja k (znanstvenemu) eksperimentiranju.³⁶

Nenazadnje pa nas institucionalen pristop (4), ki povezuje akademsko učenje in kriminološko profesionalizacijo in omogoča ločitev kriminologije od penološke oblasti, privede tudi do tega, da štejemo za rojstvo nacionalnih kriminologij šele prvo tretjino 20. stoletja.³⁷

O kriminologiji je tako mogoče govoriti kot o: (1) kriminološkem diskurzu, ki je bil prisoten na različnih oblastnih mestih, (2) kriminološki vednosti (policistov, penologov, medicinskih in psihiatričnih institucij), (3) kriminološkem »vprašanju«, (4) kriminoloških »šolah«, (5) kriminološki znanosti. Pri vseh navedenih možnih vidikih razumevanje kriminologije in njenega začetka (ali začetkov) pa je najbolj poučno za razumevanje idejno-politične naloge zgodnje kriminologije in njene umestitve v procese modernizacije dejstvo, da za začetek kriminologije danes pretežno³⁸ velja Lombrosovo preučevanje kriminalitete, osredotočeno na posameznika, in s tem njegovo v letu 1876 izdano delo *L'Uomo Delinquente*. Ta čas je sicer res sovpadel z nekaterimi drugimi dogodki, kot je prvi mednarodni kongres kriminalne antropologije v Rimu l. 1885, Garfalova objava dela *Criminologia*, Lacassagnevo

lansiranje *Archives d'anthropologie criminelle* itd.,³⁹ a nikakor takšno datiranje »rojstva« kriminološke znanosti ni nujno logično ali morda edino možno. Ne glede na različne možne interpretacije »vznika« kriminologije, pa so implikacije tako razumljene kriminologije vezane na subjekt nadvse zanimive.

Učinki osredotočenosti kriminologije na zločinca

Kriminološka znanost, osredotočena na »problematičen« subjekt, se je umestila na novi porajajoči oblasti (moderne državi) všečno mesto. Delovanje državnega aparata in danes ob prenosu državne suverenosti na »svetovno državo kapitala« tudi mehanizmov izven njene kontrole, v tako zasnovani kriminologiji nikoli ne pade pod njen »drobnogled«. V skladu s tako zasnovano kriminološko agendo je namreč kriminalnost potrebno iskati zgolj v »stigmatah« posameznika. Učinki tako opredeljene kriminologije so bili v zgodovini različni. Zgodnja kriminologija je s tako opredeljenim predmetom omogočala centralizirani oblasti upravljanje s »problematično« (kar je v zgodnjem kapitalizmu pomenilo zlasti »nedelovno«) populacijo, kasneje pa se je dovolj močna državna oblast tako razumljene kriminologije tudi zlahka otresla. Danes je zaradi tovrstnega osredotočanja, ki ga kriminologija še vedno ohranja (sicer vzporedno z nekaterimi drugimi »fokusi«), družbeni vpliv kriminologije v veliki meri nevtraliziran. Prepuščen je dobri volji kazenske oblasti v širšem smislu, tj. akademsko-pravne etabilirane vednosti, vsakokratne zakonodajne oblasti in posameznih akterjev kazenskopravnega sistema. Tako ozko opredeljen »znanstveni« kriminološki predmet je postal nekaj, kar je kazenska oblast (v širšem smislu) zlahka zavrnila. Kar je pomembno za kazensko oblast, je zgolj doktrinarno natančna shema pravne zgradbe, ki jo je formalistična pravna ideologija vedno favorizirala in voljno ponujala. V parafrazi Kelsnove čiste teorije prava to pomeni, da je primarno načelo modernega kazenskega prava njegova »čistost«, ta njegova struktura pa temelji na »potlačitvi« (priznanja) še kako relevantnih in odločujočih vrednot, prepričan, predsodkov, zdravorazumskega razumevanja človeškega bitja itn., torej nečesa, kar Kelsen sicer nikoli ni spregledal in kar je uvrščal v predpostavljeno »temeljno normo«. Tovrstno pojmovanje kriminologije hkrati tudi jasno razmeji med vrednotami – najstvom – kot imanentno lastnostjo prava in dejstvi, ki naj jih preučuje kriminologija. Kriminologija in kazensko pravo sta se na ta način razšla in ostajala vsak »na svojem«. Vrednote, predsodki, čustva, iracionalnost, prepričanja itd. postanejo nad-juridična vprašanja psihološke, sociološke, antropološke, biološko-kemične narave, ki naj jih v preučevanju kriminalitete in odziva nanjo preučuje kriminologija. Danes ob bohotenju penološke oblasti (na primer z zaostrovanjem kaznovalne politike, razreševanjem

³⁵ Garland, 1985.

³⁶ Davie celo presenetljivo natančno meni, da je bila britanska kriminologija »rojena« v obdobju nekaj mesecev med leti 1869 in 1870. Po Davie 2005: 27.

³⁷ Tako na primer Garland meni za angleško kriminologijo. Garland 1985: 131.

³⁸ Tudi Pinatel, J. (1887). *Le phénomène criminel*. Paris; Pires, A. (1995). *La criminologie d'hier et d'aujourd'hui*. (Po Becker, P.; Wetzell R. F.; ed. 2006: 27).

³⁹ Po Renneville 2006: 27.

socialnih vprašanj s kriminalitetno politiko ipd.) postaja zato poglavitna naloga kriminologije potrkvati na »vest« kazenskega prava in se zavzemati za njegovo zmanjševanje.⁴⁰

V tem lociranju predmeta kriminološkega preučevanja pa sta obe znanosti precej izgubili. Kazensko pravo je izgubilo (1) »dejstveno informiranost«, kar se danes morda bolj očitno odraža na področjih, za katere so značilne hitre spremembe. Na primer sodobno kazenskopravno poseganje v kibernetski prostor pomeni, da je danes velika večina populacije, mlajše od 30 let, kriminalizirane zaradi kršitve materialnih avtorski pravic.⁴¹ S to izgubo »stika z dejstvi« je povezana tudi (2) birokratizacija sodne oblasti. V državah zahodnega kulturnega kroga sodna oblast postaja birokratska organizacija webrovega tipa; najskrajnejši primer predstavlja odtujeno odločanje o vrsti kazenskih sankcij in dolžini zapornih kazni s kaznovalnimi tablicami oziroma računalniškimi informacijskimi sistemi (*sentencing information systems*). »Blažje« oblike zbirokratiziranosti kaže na primer tudi slovenski represiven aparat, ki mu pritičejo vse lastnosti moderne birokratske organizacije: neosebnost, odtujenost od predmeta urejanja in razpršitev odgovornosti. Navedeno potrjuje raziskava *Analiza poteka in trajanja kazenskih postopkov v Republiki Sloveniji*, ki je pokazala, da se težave kazenskih sodišč kažejo v bistveni preobremenjenosti sodnikov z organizacijsko-tehničnimi opravili oziroma dejstvu, da ima najmočnejši vpliv na trajanje postopkov organizacijsko-tehnična zapletenost.⁴² Nadalje ta trend odražajo tudi ugotovitve raziskave *Analiza učinkovitosti policijskega preiskovanja kaznivih dejanj z upoštevanjem razvoja kriminalistične stroke ter dokaznih standardov kazenskega postopka*, ki kaže, da so problemi sodelovanja policistov in državnih tožilcev, ki negativno vplivajo na stopnjo raziskanosti, skrivajo v pretirani administraciji, slabem vodenju, neustreznem izkoriščanju informacijskih tehnologij itd.⁴³ Opisana birokratizacija z osredotočenostjo na lastne kazalce uspešnosti pa je tako z neosebnim in necelovitim delovanjem državne oblasti potem logično privedla do (3) umanjkanja legitimnosti kazenskega sodstva nasploh, kar se na koncu odraža v sicer zaskrbljujočih, a logičnih reakcijah s kriminološkimi dejstvi

neinformirane pravne stroke in laične javnosti. Politizacija kriminalnega »vprašanja« in neokonzervativne zaostritve, ki jih ponazarjajo desničarski slogani, kot sta »nepopustljivo do zločina« (*tough on crime*) in »pravo in red« (*law and order*), jasno kažejo na strah in pomanjkanje zaupanja v zaprt »normativen stolp«, v katerega se je zaprl kazenskopravni sistem.

Na drugi strani je v tej ločnici med kriminologijo in kazenskim pravom, v kriminološkem osredotočanju na kriminalno stigmato posameznika, izgubila tudi kriminologija. Njena normativna relevantnost je vsaj od 60. let prejšnjega stoletja dalje ob usihanju rehabilitativne ideologije (oziroma sodobne »reintegrativne usmeritve«) vedno manjša. Kljub temu da je svoj ugled ob koncu 19. in prvi polovici 20. stoletja v veliki meri črpala iz naslonitve na psihiatrično gibanje in psihiatrično vednost, ki je preko kriminologije vstopalo v mehanizme kazenskoprnega sistema, in da je bila v procesu disciplinizacije, izvajane s strani moderne države, kriminološka osredotočenost na posameznika še kako relevantna, je danes kriminologija v odnosu do penološke oblasti v položaju, v kakršnem je bila na svojem začetku. Je v poziciji, da postane »dekla penološke oblasti«, kot je o zgodnji kriminologiji kritično pisal Foucault. To pomeni osredotočena na raziskovanje delovanja kazenskoprnega sistema in analize pravnih aktov nadnacionalnih tvorb in to kljub temu, da so kriminološke teorije, ki so se uspele odtrgati od penološke oblasti, že v veliki meri jasno in enoznačno pojasnile dinamičen in institucionalen proces kriminalizacije, njegove implicitne predpostavke in napačne domneve: daljše kazni zapora ne »delujejo«, ostrejša kaznovalna politika dokazano povečuje nasilje v družbi, bistvene škode v družbi ne povzroča »ulično nasilje« itd.

Trdovratnost kriminološkega osredotočanja na zločinca

Italijanska šola (*Scuola Positiva*) je z lokacijo kriminalnega zla v posamezniku zamejila predmet zgodnje kriminološke znanosti. Vsako razumevanje kriminalitete, »spopadanje« z njo in kriminalitetna prevencija se je odtlej vršila z odstranjevanjem kriminalne stigmatne posameznika. Kljub močnim kritikam Lombrosove teorije, ki so dobro znane in argumentirane, še posebej o pomanjkljivostih njegove »znanstvene« metode, in kljub temu (kar še posebej »govori zase«), da je tudi Lombroso v kasnejših izdajah *L'Uomo Delinquente* pod vplivom Ferrija opustil monokavzalno teorijo o vzrokih kriminalitete in se zavzel za eklektično razumevanje, je fokus na kriminalca kot bistva »kriminalitetnega problema« ostal temeljna značilnost kriminološke znanosti. Kritika Lombrosove teorije je vse od Charlesa Goringa v *The English Convict* (1913) dalje ostala zavezana metodologiji preučevanja kriminalitete skozi posameznega kršilca.⁴⁴

⁴⁰ Na primer Nils Christie se sprašuje »kdaj je dovolj, dovolj?«, tj. dovolj zaprte populacije, kazenskopravne intervencije na »problematična« dejanja. Zavzema se za minimum kazenskega prava, ker obstoječa rast penalnih institucij ogroža tri temeljne vrednote: 1. vrednoto prijaznosti in odpuščanja, 2. vrednoto civilne države in 3. kohezivne in povezane družbe. Glej Christie 2004: 101 in nasl.

⁴¹ Na primer kratka anketa med študenti 4. letnika Pravne fakultete v Ljubljani je v letu 2007 pokazala, da nihče izmed študentov ne poseduje zgolj legalno pridobljenih izvodov računalniških programov in avdio-vizualnih del.

⁴² Bošnjak, 2005.

⁴³ Jager, 2006.

⁴⁴ Glej še Davie 2005: 230.

Pojmovanje kriminologije kot »prave« znanosti šele od trenutka, ko je ta našla svoj predmet v posamezniku – storilcu – je torej ostalo zaradi ideološke prikladnosti. Po drugi strani, pa je v določeni meri tovrstna opredelitev ustrezala tudi kriminologiji, ki je še danes v paradoksalni situaciji in je zaradi povsem materialnih razlogov odvisna od institucionalne povezave s penološko oblastjo. Tovrstno razumevanje kriminološke znanosti namreč pomeni, da je predmet raziskovanja »tam zunaj«, del objektivne stvarnosti, ki ne zahteva globljih in mučnih refleksij o naravi našega spoznanja te »realnosti« ter zastavljanja vprašanj o pravičnosti družbenih razmer. To razumevanje zakriva normativno naravo kriminalitete in njeno ontološko ne-pred-določenost.

Poleg različnih možnosti pri pojmovanju začetka kriminologije gre pri analizi zgodnje kriminologije za nujno delno posploševanje v krajevnem smislu, ki morda ni povsem zamenljivo in zato osredotočanje na posameznika kot temelja kriminološke znanosti neprepričljivo. Italijanska biologistično umerjena kriminologija se je razlikovala od francoske sociološke kriminologije in slednja spet od angleške pragmatične kriminologije. Za angleško viktorijansko znanost Davie⁴⁵ ugotavlja, da je še posebej zviška gledala na italijansko in deloma tudi francosko kriminološko misel, ki sta po njihovem veljali za »abstraktno«. Ideja o tem, da bi postavili model kriminalnega tipa (abstrakten model zločinca), ki bi ga potem iskali na ravni konkretnega s primerjanjem modela in posameznih domnevnih zločincev, se je zdela angleškemu kriminologom tuja. Bolj so iskali rešitve za konkretne probleme, izhajali iz posebnega ter iz tega izpeljevali zaključke o splošnih zakonitostih (vzrokih, dejavnikih) kriminalitete. Vendar navkljub tej razliki, opozarja Davie, kljub njihovem zavračanju Lombrosovega atavističnega kriminalca kot abstraktnega subjekta, je tudi angleški *common sense* ušla refleksivna presoja. Tudi tam je tovrstno osredotočanje zakrilo vire in kontekst delovanja kazenskopravnega sistema. Na otoku je zato kriminologija prav tako »zašla« v osredotočanje na zločinca. Ali kot meni Garland, temeljna naloga, ki si jo je zadala zgodnja otoška kriminologija, je bilo najti odgovor na vprašanje: »Kaj je v bistvu zločinec?«⁴⁶

Kljub temu da je zgodnja kriminologija locirala kriminalnost v zločinca, kar občutno zmanjšuje »ugled« zgodnje kriminologije s sedanje vrednostne optike, pa je bila le tako opredeljena kriminologija v *statu nascendi* z institucionalno podporo penološke oblasti »družbeno« relevantna (»uporabna«). Kriminološko osredotočanje na zločinca je postalo glavni konstitutivni element zgodnjih nacionalnih kriminologij. Res pa je, da je do tega osredotočanja prišlo že delno tudi prej, v pred Lombrosovski kriminologiji (na primer v forenzični kriminologiji in medicini).

Kakšne narave pa je bilo to osredotočanje zgodnje kriminološke znanosti na zločinca? Becker in Wetzell⁴⁷ opozarjata, da je bil zločinec pojmovan v različnih smislih: (1) kot moralno bitje, (2) kot biofizičen stroj ali (3) kot proizvod različnih okoljskih in dednostnih sil. Za razlike v pojmovanju zločinca med kazenskim pravom in kriminologijo je postala bistvena ravno razlika med normativnim in dejstvenim pojmovanjem subjekta, razlikovanjem, ki se pojavi že v »klasični« kriminologiji – pri »očetu« Beccariji.

Klasična kriminologija: sovpad kriminologije in kazenskega prava *in statu nascendi*

Beccarijevo pojmovanje zločinca

Kazenska doktrina, ki jo izgrajuje Beccaria v eseju *O zločinih in kaznih* (1764), je povzela politične in filozofske ideje tistega časa, vrednote liberalno-humanistične etične pozicije in specifičnih domnev o človeku⁴⁸ in jih prenesla na področje delovanja kazenskopravnega sistema. Beccarijevo delo se, kot sugerira naslov, v celoti nanaša na kriminaliteto in odzive nanjo in je neposredno radikalna kritika ožjega kazenskopravnega sistema, posredno pa tudi temeljnih pojmov in »vrednot«, na katerih je slonela fevdalna družba.⁴⁹ V *O zločinih in kazni* lahko prepoznamo številne sestavine tega, kar se bo šele kasneje imenovalo »kazensko pravo«, od materialnopravne materije,⁵⁰ procesnopravne materije,⁵¹ kriminalitetne politike

⁴⁷ Becker in Wetzell 2006: 6.

⁴⁸ Beccaria se sklicuje na razum z besedami: »Velikim monarhom, dobrotnikom človeštva, ki nam vladajo, so pri srcu resnice, ki jih brez nestrpnosti razglašajo malo znan filozof, ki budi nestrpnost le tistemu, ki se zateka k sili ali slepariji, zavrača pa razum.« Beccaria 2002: 57–58.

⁴⁹ Bavcon, 2002.

⁵⁰ Materialno kazenskopravno materijo obsegajo naslednji deli eseja *O zločinih in kaznih*: individualna, krivdna odgovornost, ločitev greha in kaznivih dejanja, škodnost kot temelj kazenskega prava, dejanje kot temelj kaznovanja, načelo zakonitosti, načelo jasnosti, določnosti, splošnosti zakonov, institut poskusa, udeležbe, pomilostitve, o kaznih: pravičnost, sorazmernost, *ultima ratio*, specialna in generalna prevencija, odprava smrtne kazni, način odmere, namen, promptnost, vrste. Beccaria, 2002.

⁵¹ Procesno kazenskopravno materijo obsegajo naslednji deli Beccarijevega eseja: o pričah, indicij, oblikah sodnih postopkov, prepovedi mučenja, priporu, trajanju postopka, zastaranju, prepovedi sugestivnih vprašanj, o izpovedbah, nepristranosti in drugih temeljnih procesnih garancijah. Po Adler, F.; Mueller, G. O. W.; Laufer, W. S. 1998: 51. Več v: Schüler-Springorum, H. (1990). Cesare Beccaria and Criminal Proceedings. Cesare Beccaria and Modern Criminal Policy. Milano: Giuffrè, str. 121 in nasl.

⁴⁵ Davie 2005: 231.

⁴⁶ Garland 1985: 122.

do sistema kazenskega pravosodja.⁵² Abstrakten in formalen pojem subjekta, obdarjen z minimumom pravic, pa tudi z odgovornostjo za svoje domnevno svobodno in racionalno ravnanje, je postal referenčna točka, okrog katere se je v naslednjih stoletjih organizirala celotna kazenskopravna znanost, ki je pretendirala k vzpostavitvi pravičnega (pravičnega) varstva posameznika nasproti državi kot edini upravičenki za razpolaganje s sredstvi fizičnega prisiljevanja s koncepcijami o temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah. Vsaj takšen je teoretičen okvir razumevanja kazenskega javnopravnega razmerja, izveden iz liberalne politične filozofije.

Znanstveni status klasične kriminologije je danes precej vprašljiv. Kljub temu je tudi res, da klasičnim kriminologom ni mogoče očitati zagovarjanja metafizičnega pojmovanja kriminalitete. Kot opozarja Kanduč,⁵³ je bilo sporočilo klasične kriminologije predvsem protimetafizično. Beccaria je v *O zločinih in kaznih* predstavil model kazenskopravnega sistema, v katerem je postavil zelo jasno ločnico med zločinom (kaznivim dejanjem) in grehom. Zločin ni več zlo samo na sebi ali za transcendentno bitje, katerega želje poskušamo »uganjevati«, temveč je zlo za družbo. Zločin je dejanje, ki oškoduje družbo, ne pa abstraktno suvereno ali transcendentno bitje. Greh je (bil) na drugi strani kršitev »božje« zapovedi, dejanje, ki ne prizadene nobenega imanentnega tostranskega bitja, temveč transcendentno entiteto, ki ni le oškodovana stranka, temveč hkrati tudi najvišji zakonodajalec, sodnik in izvršilec sankcije.

Beccaria je svoja pojmovanja kriminalitete in reakcije nanjo oprl na tedanja empirično »znanost« o človeku. Shema človeka, ki jo predpostavlja Beccaria, je sicer precej mehanična. Človeka razume kot bitje, ki ga vodijo strasti, ki se direktno odziva na zunanje dražljaje in niha med bolečino in ugodjem. Kanduč⁵⁴ in Beirne⁵⁵ opozarjata, da iz Beccarijevega besedila implicitno izhaja, da je človek zgolj proizvod čutnih reakcij na zunanje dražljaje. Posameznik je torej določen s »senzacijami«, ki so posledice učinkovanja objektivne »realnosti« na čutila. Kanduč⁵⁶ na podlagi navedenega sklepa, da je za »Beccario človekova volja determinirana (ne pa »pandeterminirana«) in potemtakem tudi manipulabilna, namreč bolj ali manj dovzetna za usmerjanje od zunaj«. Ne glede na vprašljiv pojem »pandeterminiranosti«, s katerim se vprašanje determiniranosti po našem mnenju zgolj »gradira« v različne stop-

nje, pa je bistveno to, da to pojmovanje predpostavlja, da se subjekt ne odloča v nekem »praznem« prostoru, kjer bi povsem neodvisno (od družbenih, psiholoških idr. determinizmov) tehtal prednosti in slabosti svojega ravnanja. Beccarijev subjekt ravna v okviru svojega čutnega »aparata«, giblje se v strukturi užitka in bolečine in ravna precej bolj omejeno, kot so to pripravljene priznati ideologi klasične kriminologije, ki v »njenem« subjektu prepoznavajo ustoličenje povsem neodvisnega, racionalnega in svobodnega subjekta. Bolj kot za preračunljivost in tehtanje prednosti in stroškov prihodnjega ravnanja, gre za »boj« med različnimi čutnimi impresijami. In v to shemo človeka umesti Beccaria svojo teorijo o kaznih. Te morajo delovati na človekov senzorno-čutni aparat, se umerjati v njegovo psihično dinamiko.

Beccarijeva shema človeka na drugi strani poleg čutno-senzornih mehanizmov izhaja iz implicitne domneve, da to »tiktakanje« med bolečino in ugodjem ni povsem pogojno refleksno in da človeka pri tem tehtanju in predvidevanju vodi tudi »kalkulirajoči« razum. V bistvu tako Beccaria združi obe plati, čutno-senzorno in razumsko. V svojem predlogu nove ureditve poziva podložnike k mišljenju, vladarje pa k čutenju. Beccaria piše za misleče podložnike in čuteče vladarje. Za zadnje pravi:

»(O)d politične etike ni pričakovati nobene trajne prednosti, če ne temelji na nerazrušljivih človekovih čustvih. Kateri si bodi zakon se od teh oddalji, bo vedno naletel na nasproten odpor, ki naposled zmaga ...«⁵⁷

Na aktualnost Beccarijevega razmišljanja kaže dejstvo, da Beccaria vzroke okrutnosti kazni in kazenskih postopkov v predmoderni ureditvi locira v to, kar bi danes poimenovali instrumentalno racionalno odločanje. Krute kazni *ancien régime* so zanj »zglede hladne krutosti«, torej nečutečega odločanja, vrednostnega suspenza in hipertrofičnega racionalizma. Nadvse podobno kot menita na primer Bauman⁵⁸ ali Arendt:⁵⁹ obe svetovni vojni in koncentracijska taborišča niso povzročile razbrzdane »živalske« strasti in predmoderna iracionalnost, temveč »hladno«, instrumentalno-racionalno delovanje »naoljenega« modernega birokratskega »stroja«.

»Znanost o človeku«, iz katere je Beccaria izhajal, je torej posameznika pojmovala kot vkljenega v čutno-senzorne mehanizme, kazenskopravni sistem pa naj bi s sistemom kazni postavljala okvir delovanja posameznika, s povzročanjem bolečine in ugodja, med katerima posameznik niha. Z današnjem

⁵² O tem Beccarijeva razmišljanja o delitvi oblasti, o načelu, da zakone sprejemajo zakonodajalci, o sodnikih in uporabi pravnega silogizma in o njihovi vlogi kot »trobilu zakona« (Montesquieu). Beccaria, 2002.

⁵³ Kanduč 1999: 37.

⁵⁴ Kanduč 1999: 38.

⁵⁵ Beirne 1993: 24–30.

⁵⁶ Kanduč 1999: 38.

⁵⁷ Beccaria 2002: 62.

⁵⁸ Bauman, 1999.

⁵⁹ Arendt, 2007.

perspektive tovrstno razumevanje človekove psihodinamike sicer povzroča nasmihanje, kar je strašljivo, pa je dejstvo, da kljub napredku družboslovja, psihologije, psihoanalize, kognitivnih znanosti itd., ki se detajlno ukvarjajo s človekovimi čustvi, motivacijo, kognitivnimi procesi, tovrstna pojmovanja subjektivnosti niso nekaj, kar bi bilo nujno odsotno v delovanju kazenskopравnih odločevalcev. Takšna pojmovanja vztrajajo v obliki stereotipov, predsodkov ali implicitnih »zdravorazumskih« pojmovanj subjektive duševnosti, na katero je potrebno delovati s kaznimi. Tovrstne popreproščene »klasične« predpostavke so tako nekaj, kar bi lahko imenovali kar »pravna kriminologija«, ki obstaja ob formalistični pravni ideologiji, skrita v obliki verovanj, prepričanj, predsodkov in stereotipov akterjev penološke oblasti. Ta »nezavedna vednost« je tako nekaj, kar v bistvu še danes določa delovanje kazenskopравnega sistema.

(Ne)znanstvenost klasične kriminologije

Klasična kriminologija je zločin ločila od zla in zločinca dojemala kot kršitelja »zgolj« družbenih pravil. V tem je bila že »prava« znanost. Zločin se »spusti« na družbeno raven. V tem »družbeno škodljivem« pa se kaže tudi njena »abstraktnost«, ideološkost ali metafizičnost. Zločin je za klasično kriminologijo napad na družbo »v celoti«. Vendar kako sploh lahko entiteta, kot je družba »v celoti« ali družba »kot taka«, utрпи zločin? Kaj sploh je družba v klasični kriminologiji? Družbeno škodljivo dejanje za klasično kriminologijo pomeni kršitev družbene pogodbe. Ta mit šele osmisli družbo »kot tako«. Šele pripoved o družbi, predpostavka, da so se nekoč, v naravnem stanju, sicer svobodni posamezniki, zaradi pretnje z vojnim stanjem in negotovostjo trajanja svobode odpovedali njenemu delčku in se združili, omogoči »sestop« zločina na družbeno raven. Ta družba »kot celota« se pojavi kot nova entiteta, ki jo je s kazenskim pravom potrebno zaščititi. Tovrstno pojmovanje družbe je torej potrebno razumeti v kontekstu političnih načel o enakosti in teorije o družbeni pogodbi. Je moderna tvorba, ki izvira iz učenj razsvetljenjskih angleških in francoskih mislecev, od Davida Huma, Johna Locka, Voltaira, Montesquieuja in Jean-Jacques Rousseauja. Pojem družbe in škode, ki naj bi jo ta utrpela, je fikcija, je šele nekaj, kar ustvari nova vednost/oblast, ki stopa na mesto usihajočih predmodernih partikularnih oblasti. V tem smislu je pojem družbene škode »metafizičen«, postavljen nasproti škodi konkretne osebe (žrtve), stanu, suverena ali/in boga.

Neznanstvenost klasične kriminologije je bil glaven argument pozitivistične kriminologije zoper klasično kriminologijo. Argument je bil na moč podoben očitku klasične kriminologije zoper predmoderno justico, tj. očitek o »metafizičnosti« njenih pojmovanj o subjektu. Tako kot je klasična teorija zavračala predmoderno, na zemljišče vezano oblast z argumenti o metafizičnosti suverenove (hkrati cerkvene in posvetne) oblasti, o potrebi po ločitvi (metafizičnega) greha in

(družbenega) zločina, je pozitivistična kriminologija menila, da so klasični pojmi svobodne volje in racionalnosti »metafizični«. Willson je leta 1908 zatrjeval, da je:

»potrebno pojem svobodne volje in odgovornosti ponovno preučiti z oziroma na sveže znanje. Ljudje nismo nič več kot stroji različne stopnje vzdržljivosti in zmogljivosti, in v skladu s kakovostjo tega mehanizma bi nas bilo potrebno presoјati.«⁶⁰

Ferri je bil leta 1917 podobnega mnenja:

»Naša izkušnja je, da so obstoječi zakoni, ki so navdahnjeni s tradicionalnimi doktrinami, nemočni pri ohranjanju civilne družbe pred kriminalno nadlogo.«⁶¹

Znanost je bilo potrebno zato po mnenju pozitivističnih kriminologov zasnovati na »dejstvih«, zbranih z znanstveno metodo, ki omogoča njihovo zbiranje, opazovanje, razvrščanje in preverjanje. V luči pozitivistične kriminologije so tako tudi predpostavke klasične kriminologije še nadvse metafizične.

Klasično kriminologijo zato najboljše razumemo kot trenutek hkratne vzpostavitve kriminologije in modernega kazenskega prava. Gre za postavitev idejno filozofske podlage, vrednostno-etičnih temeljev kazenskopравnega interveniranja, o katerih se kasneje ni več spraševalo. Bolj kot vsebina pojma subjekt, je relevantno metodološko osredotočanje na posameznika bodisi kot moralnega bitja bodisi kot psiho-bio-sociološko determiniranega organizma. Kriminologija je tako šele v 19. stoletju prešla iz filozofske v znanstveno perspektivo.⁶² Klasična kriminologija je zato bolj kot znanstvena disciplina (še) političen projekt razsvetljene oblasti, ki pa z ustoličenjem subjekta kot prazne abstraktne forme omogoči kasnejši družbeni boj za njegovo vsebino. Subjekt postane središče kazenskopравnega sistema, forma, o katere vsebini še danes poteka nenehen »boj« različnih vednosti. Beccaria pa kljub naslonitvi na abstrakten subjekt razsvetljenstva, s svojimi implicitnimi deterministični pojmovanji o čutno-senzornem psihičnem ustroju človeka, odpre tudi pot na dejstvih zasnovani kriminologiji. Omogoči nikoli končani »lov« na dejstva, iz katerih naj bi vznikala normativnost – zločin.

Sklep

Če upoštevamo večino opisanih kriterijev, ki so odločilni, da o kriminologiji začnemo misliti kot o znanstveni disciplini, od jasno določene metode, predmeta preučevanja, institucio-

⁶⁰ Willson, 1908.

⁶¹ Ferri, 1917: xli (Prevod A. Z.).

⁶² Glej tudi Adler, F.; Mueller, G. O. W.; Laufer, W. S. 1998: 53, 64.

nalnega pokritja in profesionalizacije, in plejado možnih pojmovanj o začetkih kriminologije, je bistveno določilo kriminologijo in zagotovilo njeno institucionalno podporo v penološki praksi, njeno osredotočanje na posameznika. Ob tako definiranim predmetu je zgodnja kriminologija sprva kriminalnost iskala v »duši« zločinca in se naslonila na psihiatrično gibanje, ki je v sekularizirani moderni družbi pridobivalo monopol nad posameznikovo dušo. Kasneje se je iskanje kriminalnosti razširilo tudi na zločinčovo telo in okolje, v katerem je živel. Tudi danes, ko psihiatrična vednost v svoji psihoanalitični različici v kriminološkem diskurzu nima več tolikšne družbeno-simbolne moči, kot jo je imela v prvi polovici 20. stoletja, lahko rečemo, da osredotočanje na zločinca ostaja (vsaj del) kriminološke znanosti. Zločinec je ob imperializmu znanosti o življenju (tj. molekularne biologije, biokemije, biotehnologije, genetike, različnih nevroznanosti – nevrobiologije, nevrokemije, nevrofiziologije, nevrofarmakologije) še danes razumljen kot biološki mehanizem. Kriminalitetno »vprašanje« ostaja osredotočeno na zločinski subjekt – v zadnjih desetletjih na mesto zločinčeve »duše« stopa njegovo »telo«, psihiatrično-psihoanalitičen »pogled« se umika naravoslovnemu »pogledu« v obliki genetskega *screeninga* in nevroloških preslikav.

Znanstvena kriminologija se je vzpostavila skozi vednost o subjektu – zločincu – skozi vednost o novem predmetu, ki naj preseka z metafizičnimi domnevami klasične pravne doktrine. Klasična doktrina je po mnenju pozitivističnih kriminologov temeljila na intuitivni resnici, na apriornem vedenju o subjektu, ki da poseduje svobodno voljo in razum. Garofalo⁶³ je tako menil, da moramo, v kolikor se želimo uspešno »bojevati« zoper kriminaliteto, poznati svoje nasprotnike (zločince). Pri obravnavi domnevnega zločinca je bilo po mnenju Wilsona⁶⁴ potrebno zastavljati vprašanja, kot so: »Kdo si? Kako si? Zakaj si? Kaj si?« Po Garlandovem⁶⁵ mnenju se je kriminologija vzpostavila kot vednost, ki si je prvenstveno zadala odgovoriti na vprašanje: »*What in fact is the criminal?*« Tudi Davie⁶⁶ meni, da je bila ravno konceptualizacija kriminalca kot objekta, vrednega znanstvenega preučevanja, ključen del v procesu vzpostavljanja nove znanstvene vednosti in da je bila glavna znanstvena skrb jasno definirati »Kriminalca«. »Kriminalci« so tako postali nova podkategorija človeške vrste, ki pa naj se od drugih ubogljivih posameznikov ne bi razlikovala zgolj po dejstvu, da je kršila pravno normo, temveč po številnih drugih značilnostih, ki jih je mogoče znanstveno preučevati.

Zločin, v klasični pravni doktrini razumljen zgolj kot posamičen dogodek, pove o posamezniku zgolj to, da se je

v nekem trenutku »odločil« izvršiti prepovedano dejanje. Ta »odločitev« (in še to moramo pisati v navednicah) je edini razlikovalni znak kriminalca od nekriminalca. V znanstveni pozitivistični kriminologiji pa je preučevanje zločina (dejanja) izvzeto iz znanstvene analize. Kriminalnost se poveže z naravoslovjem in dobi isti ontološki status kot bolezen.⁶⁷ Zločinec se v tem primeru v temelju oziroma substanci razlikuje od nezločinca, zločin je razumljen kot zgolj njegov odraz, znamenje ali simptom. Gre za prehod iz družboslovja v naravoslovje, iz prava in filozofije v psihologijo in sociologijo, iz deontologije v ontologijo oziroma iz preskriptivnega sveta najstva v deskriptivni svet biti. Metafizično (neopredeljivo, enotno) dušo zamenja psihološka (merljiva, kompleksna) osebnost. Ocena na zločinca osredotočene kriminologije ne more biti enoznačna. Kljub očitni omejenosti dometa tako pojmovane kriminološke znanosti, ki spregleduje številne druge škode, kot utemeljeno opozarja radikalna kriminologija, pa je šele tovrstno osredotočanje vzpostavilo pogoje za vznik kriminološke znanosti. Osredotočanje na subjekt je omogočilo humano obravnavo delinkventne populacije, a hkrati postavilo inherentne meje kriminološke agende.

Literatura

1. Adler, F.; Mueller, G. O. W.; Laufer, W. S. (1998). *Criminology*. Boston etc.: McGraw-Hill.
2. Arendt, H. (2007). *Eichmana v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
3. Bauman, Z. (1999). *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
4. Bauman, Z. (2003, orig. 1992). Legislators and Interpreters. Culture as the ideology of intellectuals. V: Jenks, C., *Culture. Critical Concepts in Sociology*. London & New York, Routledge.
5. Bavcon, L. (2002). Beccaria, Jelenc in naš čas. V: Cesare Beccaria, *O zločinih in kaznih. Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Pravna obzorja), str. 7–53.
6. Beccaria, C. (2002). *O zločinih in kaznih*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Pravna obzorja).
7. Becker, P.; Wetzell R. F.; ed. (2006). Introduction. V: *Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective*. New York, Washington: German Historical Institute and Cambridge University Press, 1–22.
8. Beirne, P. (1993). *Inventing Criminology: Essays on the Rise of »Homo Criminalis«*. Albany: State University of New York Press.
9. Bošnjak, M. (2005). *Potek kazenskih postopkov v Sloveniji*. Ljubljana: Pravna praksa.
10. Christie, N. (2004). *A Suitable Amount of Crime*. London and New York: Routledge.
11. Davie N. (2005). *Tracing the Criminal*. Oxford: The Bardwell Press.

⁶³ Garofalo, 1914: xxxiii.

⁶⁴ Wilson 1908: 204.

⁶⁵ Garland 1985: 122.

⁶⁶ Davie 2005: 17.

⁶⁷ Davie 2005: 10.

12. Debuyst, C.; Digneffe, F.; Labadie, J.M.; Pires, A. P. (1995). Histoire des savoirs sur le crime et la peine, vol. 1: Des savoirs diffus à la notion de criminel-né. Brussels. V: Becker, P.; Wetzell R. F.; ed., **Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective**. New York, Washington: German Historical Institute and Cambridge University Press, s. 28.
13. Descartes, R. (1996). *Le Monde, l'Homme*. Paris: Seuil.
14. Elias, N. (2000–2001). **O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave**. Ljubljana: Založba / *cf. (Rdeča zbirka).
15. Ferri, E. (1917). **Criminal Sociology**. London: Heinemann.
16. Fink, B. (1995). **The Lacanian Subject: Between Language and Jussance**. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
17. Foucault, M. (1988). The Dangerous Individual. V: Kritzman, L. D., ed., **Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings 1977–1984**. London: Routledge.
18. Foucault, M. (2001). Qu'est-ce que les Lumières? V: Foucault, M., **Dits et écrits II, 1976–1988**. Paris: Quarto Gallimard, str. 1381–1397.
19. Foucault, M. (2004, orig. 1988). Technologies of the Self: a seminar with Michel Foucault. V: Blaikie, A. et al., ed., **The Body: Critical Concepts in Sociology. Volume I: Knowing Bodies**. London and New York, Routledge, str. 108–130.
20. Foucault, M. (2004). **Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora**. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Temeljna dela / Krtina).
21. Furlan, B.; Pavčnik, M., ur. (2002). **Problem realnosti prava**. Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba (Pravna obzorja; 18).
22. Garland, D. (1985). The Criminal and His Science. **The British Journal of Criminology**, 25/2, str. 109–137.
23. Garland, D. (1992). Criminological Knowledge and Its Relation to Power: Foucault's Genealogy and Criminology Today. **British Journal of Criminology**, 32/4, str. 403–422.
24. Garofalo, R. (1914). **Criminology**. London: Heinemann.
25. Habermas, J. (2005). **Prihodnost človeške narave. Verjeti in vedeti**. Ljubljana: Studia humanitatis.
26. Hegel, G. W. (1965, orig. 1817). Who thinks abstractly? V: Kaufmann, W., **Hegel: Texts and Commentary**. New York: Anchor Books, str. 116–117.
27. Jager, M. (2006). **Analiza učinkovitosti policijskega preiskovanja kaznivih dejanj z upoštevanjem razvoja kriminalistične stroke ter dokaznih standardov kazenskega postopka**. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (Raziskava št. 146).
28. Kanduč, Z. (1999). **Kriminologija: (stran)potivedeo (stran)poteh**. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
29. Kant, E. (1995). Odgovor na vprašanje: kaj je razsvetljenstvo? **Nova revija**, let. 14, št. 156/157, str. 141–145.
30. Kuhn, T. S. (1996). **The Structure of Scientific Revolutions**. Chicago: University of Chicago Press.
31. Lea, J. (2002). **Crime & Modernity: Continuities in Left Realist Criminology**. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
32. Montaigne, M. (1960). **Eseji**. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor).
33. Nietzsche, N. (1988). **Onstran dobrega in zlega**. Ljubljana : Slovenska matica (Filozofska knjižnica).
34. Nietzsche, N. (1991). **Volja do moči**. Ljubljana: Slovenska matica (Filozofska knjižnica).
35. Nietzsche, F. (2005). **Človeško, prečloveško**. Ljubljana: Slovenska matica (Filozofska knjižnica).
36. Renneville, M. (2006). The French Revolution and the Origins of French Criminology. V: Becker, P.; Wetzell R. F.; ed., **Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective**. New York, Washington: German Historical Institute and Cambridge University Press, str. 25–41.
37. Salecl, R. (1993). **Zakaj ubogamo oblast? Nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme**. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Zbirka Družboslovje).
38. Stopar, B. (1960). Spretna beseda – Michel Eyquem de Montaigne. V: Montaigne, M., **Eseji**. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor), str. 137–147.
39. Sylvester, S. F. Jr., ed. (1972). **The Heritage of Modern Criminology**. Cambridge, Massachusetts: Schenkman Publishing Company.
40. Valverde, M. (2006). **Law and Order. Images, Meanings, Myths**. Oxon, New Jersey: Routledge-Cavendish.
41. Willson, A. (1908). **Education, Personality and Crime**. London, Greening and Co.
42. Wagner, P. (1994). **A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline**. London: Routledge.
43. Wiener, M. J. (1990). **Reconstructing the Criminal: Culture, Law and Policy in England, 1830–1914**. Cambridge: Cambridge University Press.
44. Wiener, M. J. (2006). Murderers and »Reasonable Men«: The »Criminology« of the Victorian Judiciary. V: Becker, P.; Wetzell R. F.; ed., **Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective**. New York, Washington: German Historical Institute and Cambridge University Press, str. 43–60.
45. Walklate, S. (1998). Understanding Criminology: Current Theoretical Debates. Open University Press. V: Jewkes, Y.; Letherby, G.; eds., **Criminology**. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 19–35.

Emergence of criminology: the “detection” of criminal evil in an individual

Aleš Završnik, LL.B., Young Researcher, Institute of Criminology at the Faculty of Law,
Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Early criminology located the object of its studies in the criminal offender and started from the notion that the »problem« of crime lies in the individual. Considerations about crime in the 18th and 19th century were exclusively centred on the individual and/or his act, although there was an important distinction between two major criminological ”schools” in regard to the notion of subject: on the one hand there was the classical criminological concept of a free and rational subject and on the other, the positivistic criminological concept of a (biologically, psychologically and socially) determined subject. An individual, who either decides to commit a delinquent act after a freely performed cost-benefit analysis, or commits a crime because he was unable »to act otherwise«, finds himself at the centre of the »criminological question«, i.e., at the centre of substance which at a specific historical moment is particularly »worth consideration«. The subject became the source of criminological and criminal law science in 18th and 19th centuries, the foundation stone from which emerged both disciplines and from which their doctrines, concepts, institutes etc. were formulated. In the middle of the 20th century, criminology moved away from this concept with radical criminology, for example, but has never completely renounced this ideologically attractive concept. The paper deals with the historical conditions of the emergence of criminology as a specific scientific knowledge and its “hunt” for the »Criminal« as a source of criminal evil, which criminology also (co)created and has always maintained in good condition.

Key words: criminology, theory, classical criminology, subject, history of criminology, positive criminology

UDC: 343.9